

A hazai emberi erőforrások ma és holnap

Bevezetés

Egy ország társadalmi, gazdasági fejlettségét alapvetően meghatározzák az emberi erőforrások.

Frederick Harbison írja, hogy "a modern társadalmak céljai ... politikaiak, társadalmiak és gazdaságiak. Az emberi erőforrás fejlesztése valamennyi célkitűzés megvalósításának nélkülözhetetlen feltétele. ... Ha valamely ország képtelen emberi erőforrásait fejleszteni, más téren sem fejlődhet: nem alakulhat ki modern társadalmi és politikai szerkezet, nem hozhatja létre a nemzeti egység tudatát, és nem érhet el nagyobb eredményeket az anyagi jólét területén sem." (*Harbison 1968: 51.*)

Az emberi erőforrás eredményességét meghatározó tényezőket két csoportba oszthatjuk. Az egyik, amelyeket **közvetlen tényezőknek** nevezhetünk, statisztikailag jól mérhetők és jövőbeli alakulásuk is többé-kevésbé megbízhatóan előre jelezhető, ezek:

- ♦ a népesség száma,
- ♦ a gazdasági aktivitás,
- ♦ az egészségi állapot,
- ♦ az iskolázottság, képzettség
- ♦ élethosszig tartó tanulás.

A másik csoport teljes számbavétele (értve ez alatt a tényezők felsorolását, elkülönítését) és mérése meglehetősen nehézkes, előrebecslésük pedig még inkább az, **a közvetett, vagy nevezhetjük intézményi tényezőknek** is:

- ♦ a vállalkozási hajlandóság,
- ♦ az innovációs teljesítmény,
- ♦ a kormányzás,
- ♦ a (köz)biztonság,
- ♦ a szabadság,
- ♦ a társadalmi tőke,
- ♦ környezet, lakhatás.

Jelen tanulmány első részében a hazai humán erőforrás helyzetét néhány nemzetközi összehasonlító index alapján vizsgáljuk meg,¹ majd jövőjéről egy-két közvetlen tényező (termékenység, várható élettartam, népesség, iskolázottság) várható alakulása nyomán igyekszünk képet alkotni.

Az ország helyzete, az emberi erőforrás fejlettségének néhány összehasonlító indexe alapján

Az emberi erőforrás fejlettségét vizsgáló indexek általában a fentebb bemutatott egyes közvetlen és intézményi tényezők kombinációiból álló ún. kompozit mutatók.

Itt három ilyen index alapján vizsgáljuk meg a magyar emberi erőforrás helyzetét. Az egyik a Human Capital Index, amelyet a World Economic Forum (Világgazdasági Fórum) dolgozott ki 2013-ban, másik az 1990 óta az ENSZ által közzétett a Human Development Index (HDI), a harmadik pedig Legatum Prosperity Index, amelyet 2007 óta évente tesznek közzé. (Csak zárójelben jegyezzük meg, hogy a kompozit indexek használatát és megbízhatóságát sokan megkérdőjelezik, mert mind az figyelembe vett összetevők mind azok súlyozása mindig vitatható.)

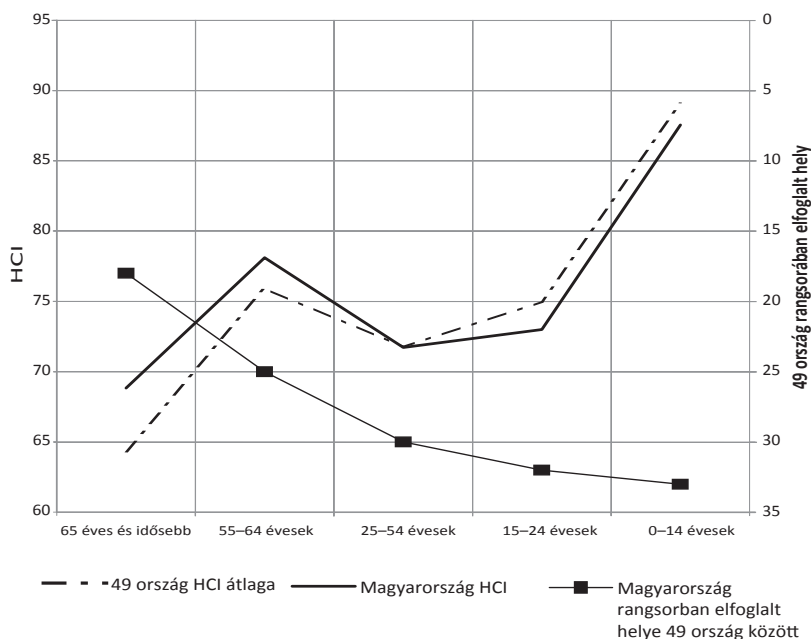
Az elemzés során – miután a három index által vizsgált országok száma különböző, ezért – az adatokat az összehasonlíthatóság kedvéért az OECD, és az EU országok, illetve az OECD, az EU és a G20 országok együttes halmazán vizsgáljuk. (Ez utóbbi az egyes szervezetek tagországainak átfedése miatt 49 országot jelent.)

- a.) A *Human Capital Index* a népességet öt korcsoportra osztva (15 év alattiak, 15–24 évesek, 25–54 évesek, 55–64 évesek, és 65 évnél idősebbek) két „fő pillérre” a tanulásra (iskolázottságra) és a foglalkoztatottságra vonatkozó jellemzőit veszi számba összesen 46 indikátort magában foglalva.²

A Human Capital Index alapján 2015-ben Magyarország az összes (124) ország között a 32. volt, 2016-ban a rangsorolt (130) országok között a 33. Az elől említett 49 legfejlettebb ország (OECD, EU27, G20) rangsorában mindkét évben a 30. helyen állt. A kelet- és dél-európai poszt szocialista országok közül mindkét évben csak Szlovákia, Horvátország, Románia és Bulgária állt mögöttünk.

¹ Az összehasonlítás egy korábbi változata, amely ugyan több hasonló indexre kiterjed, de elemzése kevésbé mélyre hatoló, mint ezen írásé, megtalálható Polónyi (2016). Az itt bemutatottnál mélyebb elemzést mutat be a HDI-re és a HCI-re jelen írás szerzője az Iskolakultúra megjelenés előtt álló számában is.

² Részletes leírást lásd [The Human Capital Report 2015](#).

1. ábra A 2016-os magyar Human Capital Index alakulása korcsoportonként

Forrás: *The Human Capital Report 2015* adatai alapján, saját szerkesztés

Ha megvizsgáljuk a Human Capital Index alakulását korcsoportonként (1. ábra), akkor azt találjuk, hogy miközben az idősebb nemzedékek tekintetében a rangsorban kedvezőbb helyzetben vagyunk (a 65 éves idősebb nemzedék esetében a 49 ország között a 18., az 55–63 évesek esetében a 25.), azonban a fiatal nemzedékek esetében már lényegesen alacsonyabb helyezéssel bírunk (a 0–14 éves nemzedék esetében 33., a 15–24 évesek esetében 32. helyen állunk).

Mindez azt mutatja, hogy **korcsoportról-korcsoportra csúszunk lefelé a rangsorban.**

- b.) A *Human Development Indexet* 1990-ben dolgozta ki Mahbub ul Haq.³ Célja az volt, hogy a GDP által nem mért néhány alapvető tényező alapján rangsorolhatóvá tegye az egyes gazdaságokat. Ezek a mutatók: az egészséges élet indexe, az iskolázottsági index és az életszínvonal index.

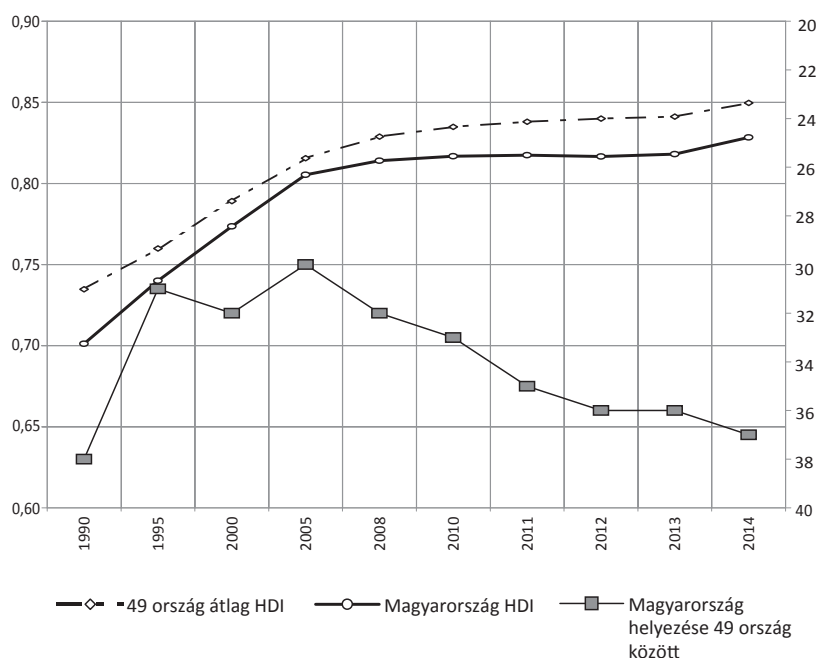
„Az értékét tekintve 0 és 1 között mozgó index három mutató egyszerű átlagolásával áll elő: a „hosszú és egészséges élet” célkitűzés a születéskor várható élettartamban kerül számszerűsítésre, az „iskolázottságot” olyan arányok képviselik, mint az írástudó felnőtt lakosság, valamint a különböző szintű iskolatípusokba történő beiskolázottak részese- dése a népességből, végül az „életszínvonalat” a vásárlóerő-paritáson számított egy főre

³ Mahbub ul Haq (1934–1998) pakisztáni közgazdász, Világbank igazgató, majd pakisztáni pénzügyminiszter, UNDP szakértő.

jutó bruttó hazai termék reprezentálja.” (KSH 2008:1) Hozzá kell tenni, hogy a HDI fejlődése során a három tényező mérési és számbavételi módszere sokat változott. (Erről lásd Husz 2002)

A HDI mutató 2014-es értékét tekintve Magyarország az OECD országok között (34-ből)⁴ a 32. volt, csak Mexikót és Törökországot előzte meg. Az EU országok között pedig (28-ból) a 24., Horvátországot, Lettországot, Romániát és Bulgáriát megelőzve. A 49 fejlett ország között pedig a 37. helyezésen állt, a már említett posztoszocialista országokon kívül megelőzve még Oroszországot (továbbá Törökországot, Mexikót, Brazíliát, Kínát, Indonéziát, Dél-Afrikai Köztársaságot és Indiát).

2. ábra A 49 fejlett ország, valamint Magyarország Human Development Index értéke (bal oldali skála), valamint Magyarország helyezése 49 ország rangsorában (jobb oldali skála) 1990–2014 között

Forrás: Saját szerkesztés a *The Human Capital Report* 2105, valamint *Human Development Report* 2015 adatai alapján

Hosszabb távon vizsgálva Magyarország 49 ország közötti rangsorbeli helyének alakulását (2. ábra), kísértetiesen hasonló lefutást látunk mint a HCI-nél. A 49 fejlett ország között a magyar HDI a rangsorban hasonlóan csökken, mint a korcsoportok HCI értéke. Az ország elmúlt negyedszázadban tapasztalható HDI rangsorbeli alakulása nyilvánvalóan összefügg a generációk között tapasztalható HCI trenddel.

⁴ 2015-ben az OECD országok száma 34 volt (2016-ban már 35 tagország volt, mert csatlakozott Lettorság is).

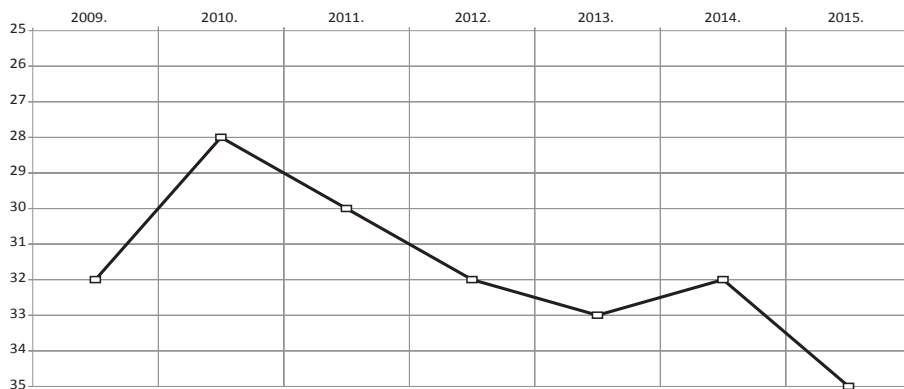
Lényegében azt látjuk, hogy 2005 óta fokozatosan csúszunk le a rangsorban.

c.) A *Legatum Intézet Jólét Indexe* (LPI = Legatum Prosperity Index) sok tekintetben hasonló szándékkal született, mint a HDI. A Legatum Intézet – The Legatum Institute – egy londoni székhelyű intézmény,⁵ amely 2007 óta évente teszi közzé jóléti indexe alapján az országok rangsorát. A Jólét Index rangsorolja az országokat nyolc egyenlően súlyozott al-index összesítése alapján.⁶ A nyolc al-index:

- ✦ Gazdaság;
- ✦ Vállalkozás és lehetőség;
- ✦ Kormányzás;
- ✦ Oktatás;
- ✦ Egészség;
- ✦ Biztonság és védelem;
- ✦ Személyi szabadság;
- ✦ Társadalmi tőke.

2015-ben Magyarország 49 ország között 36. volt a posztoszocialista országok között, mindössze Romániát, Bulgáriát, Horvátországot és Oroszországot előzte meg. Hosszabb távon vizsgálva a 49 fejlett ország közötti magyar helyezést, egyértelműen látszik a 2010-ben megkezdődött fokozatos lecsúszás. (3. ábra)

3. ábra Magyarország helyezése 49 ország között a Legatum Prosperity Index alapján 2009–2015

Forrás: Saját szerkesztés a The Legatum Prosperity Index 2015 adatai alapján

Ennek a résznek a lezárásaként megállapíthatjuk, hogy mind a HCI korcsoportokra vonatkozó adatai, mind a HDI és az LPI hosszú idősorai alapján Magyarország egyre kedvezőtlenebb helyzetének – rangsorbeli lecsúszásának – vagyunk tanúi.

⁵ Legatum Institute: <http://li.com/about/about-the-legatum-institute>

⁶ A 2015. évi jelentést lásd itt: http://media.prosperity.com/2015/pdf/publications/PI2015Brochure_WEB.pdf

Ez azt jelenti, hogy a magyar emberi erőforrás a fejlett világ fejlődési ütemétől elmaradó tempóban fejlődik. Különösen az utóbbi évtizedre (2005–2014) jellemző, hogy a korábbi felzárkózási trend helyébe, fokozatos lemaradás lépett a legfejlettebb országokhoz viszonyítva.

Mindegyik index esetében a lemaradás alapvető oka az iskolázottság növekedési ütemének elmaradása a fejlett világ átlagos növekedési tempójától. Sajnos ezt a tendenciát különösen erősíti a 2010-es kormányváltást követően átalakult oktatáspolitikai, amely részint a felsőoktatás visszafogását tűzi ki célul a szakképzést választó tanulók aránynövelése végett, részint a középfokú oktatásban a szakképző iskolák térnyerését erőlteti az érettségit adó középiskolákhoz képest. Mindezek nyomán mind a HCI, mind a HDI, ill. LPI rangsorait tekintve Magyarország lemaradása nyilvánvalóan tovább fog növekedni.

A hazai emberi erőforrások jövőbeni helyzetének előrebecslése

Az emberi erőforrások jövőbeni helyzetét az elől már említett **közvetlen tényezők** jövőbeni alakulásával lehet (különböző előrejelzések alapján) megbecsülni, ezek:

- a népesség száma,
- a gazdasági aktivitás,
- az egészségi állapot,
- az iskolázottság (képzettség),
- élethosszig tartó tanulás.

A következőkben ezek közül csak néhány tendenciát villantunk fel.

a.) Termékenység és népesség

A Világbank adatai szerint a teljes termékenységi mutatószámot illetően (World Development Indicators között a Fertility rate, total – births per woman) a 49 fejlett ország között Magyarország a 7. legalacsonyabb értékkel bírt 2014-ben (1,35). Ennél alacsonyabb a szlovák, a görög, a lengyel, a spanyol, a portugál és a koreai érték volt. A 49 fejlett ország átlaga 1,72, az EU átlaga 1,54, az OECD átlaga pedig 1,74 volt.

A teljes termékenységi mutató 2,1-es értéke biztosítja azt, hogy a népesség azonos szinten reprodukálódik.⁷

Az Európai Unió tagországai között legmagasabb értékkel Franciaország (1,99) és Írország (1,96) rendelkezett 2014-ben.

Az Európai Unió Európai Gazdasági és Szociális Bizottság 2011-ben a népesség alakulásával kapcsolatban három forgatókönyvet vázol fel, amelyek nem előrejelzések, hanem feltevések. Ezek lehetővé teszik a jelenlegi tendenciák kiigazításához szükséges politikák megszületését, és ezáltal azt, hogy elkerülhető legyen a legrosszabb helyzet. A

⁷ A 2,1-es értéket a bruttó és a nettó reprodukciós együttható magyarázza. A népességreprodukcióhoz az szükséges, hogy átlagosan egy nőnek egy leánygyermekke szülessen, ez esetben a bruttó reprodukciós együttható egy. A bruttó reprodukciós együtthatót úgy kapjuk meg, hogy a teljes termékenységi arányszámot beszorozzuk a leány élveszületések hányadával. Mint ismeretes a születések során több fiúgyermek születik, mint leány, 100 újszülött közül hozzávetőlegesen 48 a leány és 52 a fiúgyermek. Azzal is számolni kell, hogy a termékeny korba kerülő nők számát csökkenti a halálozás. Ennek figyelembevételével kapjuk meg a nettó reprodukciós együtthatót. Ennek hatása ma már a fejlett világban viszonylag alacsony (kb. 2%). Összességében nagyjából 2,1-es teljes termékenységi arányszám esetén marad szinten a népesség. (Kamarás 2000)

három forgatókönyv: a közepes scenárió, a demográfiai tél forgatókönyve, és a demográfiai tavasz lehetősége.

A közepes változat szerint a termékenységi index a nemzedékek megújulásához szükséges szint alatt maradna, de a népesség enyhén növekedne részint az idősök várható élettartamának növekedése, részint a pozitív mérlegű migráció miatt. Következménye a nagymértékű előregedés, az idősök számának nagyarányú növekedése és az aktív népesség csökkenése (annak ellenére, hogy a nyugdíjba vonulási életkor emelkedne). Egy ilyen tendencia esetében az európai uniós országok mintegy felében csökkenne a népesség, növekedne a tagállamok közötti demográfiai eltérés, ami veszélyeztetné az EU-n belüli kohéziót.

A legkedvezőtlenebb forgatókönyv szerint a „demográfiai tél” felerősödne, a termékenység fele sem lenne a népesség megújulásához szükségesnek, a születések száma jóval alacsonyabb lenne az elhalálozások számánál. Ennek a rendkívül előregedett társadalomnak már nem lennének meg az eszközei az idősök számára szükséges pénzügyi és egészségügyi ellátás finanszírozására. A fiatal diplomások elvándorolnának az öregedő Európai Unióból, a bevándorlás pedig egyre csökkenne, mivel Európa vonzereje mérséklődne a dinamizmus visszaesése, a szegénység növekedése, továbbá a jelentős költségvetési problémák és a szociálpolitika deficitje következtében.

A harmadik scenárió a „demográfiai tavasz” forgatókönyve. E szerint a termékenységi index megközelítené a nemzedékek egyszerű megújulásához szükséges küszöböt. E demográfiai dinamizmus gazdasági fellendüléshez vezetne, amely elősegíti a szociális védelmi rendszer finanszírozását. Az EU ismét vonzóvá válik saját polgárai számára, akik már nem éreznek indíttatást a kivándorlásra, és egyúttal képzetesebb bevándorlókat is vonz (Európai Gazdasági és Szociális Bizottság 2011).

A 2014-es adatok szerint a teljes termékenység 9 EU tagországban (a már említett Szlovákián, Görögországon, Lengyelországon, Spanyolországon, Portugálián és Magyarországon kívül még Máltán, Németországban és Olaszországban) alacsonyabb, mint 1,4, ami valamivel magasabb ugyan mint a demográfiai tél kapcsán említett 1,0–1,1-es érték, de nagyon közel esik hozzá. Ugyanakkor négy olyan ország van, ahol a teljes termékenység 1,8 felett van: az Egyesült Királyság, Svédország, Írország és Franciaország.

Az ENSZ előreszámítása⁸ szerint 20 év múlva (2045-ben) a legfejlettebb 49 ország – és benne az Európai Unió tagjai – között öt olyan ország van, amelyeknek a népessége a 2015. évi 85%-ára vagy annál alacsonyabbra csökken: Bulgária (81%), Lettország (83%), Magyarország (84%), Litvánia (85%) és Románia (85%). (És három olyan eu-s ország, ahol ugyanezen időszak alatt 5% vagy nagyobb lesz a népességnövekedés: Franciaország 105%, Norvégia 105%, és Írország 113%.) Valamennyi adatot zero migrációval számoltunk.⁹

Magyarország tehát a demográfiai tél felé látszik elmozdulni.

⁸ World Population Prospects: [The 2015 Revision](#)

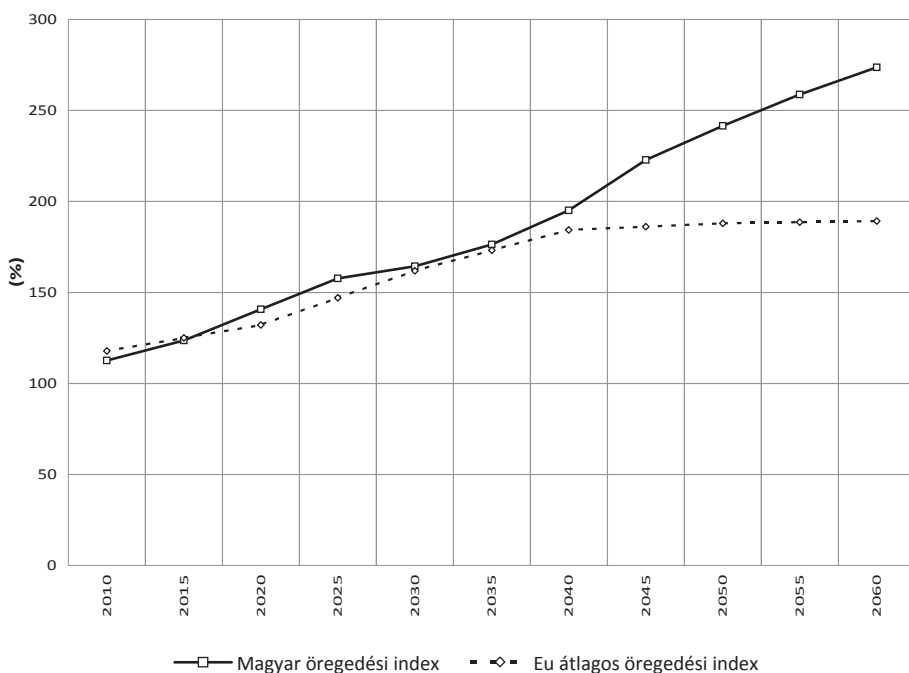
⁹ A migráció figyelmen kívül hagyását annak igen bizonytalan módon történő előrejelezhetősége indokolja. Ugyanakkor nyilvánvaló, hogy az eddigi tendenciák alapján a poszt szocialista országok nagyobbik részében, de Magyarországon mindenesetre, a migráció erősen csökkenti a népességet.

b.) Az előregedés és következményei

Az alacsony termékenység és a növekvő várható élettartam nyomán (amit alighanem tovább fokoz az elvándorlás), a hazai demográfiai struktúrát hosszabb távon viszonylag súlyos előregedés jellemzi. A 15–64 éves (az ún. munkaképes korú) népesség 2060-ig a maihoz képest majdnem negyedével csökken (a jelenlegi közel 7 millióról, kicsit több mint 5 millióra). A 65 éves és idősebb népesség ugyanezen időszak alatt több mint 50%-kal emelkedik (2060-ban mintegy 2,7 millió fő, ezen belül a 80 éves és idősebbek száma 1,1 millió fő lesz várhatóan).

A népesedési folyamatok nyomán Magyarország öregedési indexe (azaz az időskorú népességnek (65–X éves) a gyermekkorú népességhez (0–14 éves) viszonyított aránya) a 2030-as évektől tovább növekszik, miközben az EU előrebecsült átlaga lassul (4. ábra).

4. ábra Az öregedési index várható alakulása Magyarországon és az EU-ban

Forrás: Saját számítás az Eurostat adatai alapján

Az eltartottsági rátát illetően (a gyermek- és az idős népesség a 15–64 éves népesség százalékában) valamivel jobb a magyar helyzet, itt csak 2060-ban romlik a ráta az EU átlagánál kedvezőtlenebb helyzetbe.

Mindkét ráta esetében a legkedvezőtlenebb helyzetben Lengyelországot, Szlovákiát, valamint Portugáliát és Görögországot találjuk. És mindkét ráta esetében a déli¹⁰ és a posztoszocialista¹¹ országcsoporthoz tartozók indexei a legrosszabbak.

Pedig az előregedésnek súlyos következményei lesznek.

Hamish McRae (1996) ismert könyvében így ír: „Egy idősebb ipari világ elkerülhetetlenül lassabban növekvő is lesz. Kétségtelen, hogy az olyan gazdaságoknak, amelyekben nagy az idős emberek aránya, és amelyek népességszűkülés elé néznek, alacsonyabb a kapacitása a növekedésre (és talán az étvágya is lanyhább rá), mint a „fiatal” országoknak. Ez azonban nem jelenti azt, hogy az egy főre eső jövedelem tekintetében is szükségképpen lassuló növekedést fognak produkálni. Ez attól függ, mennyire sikerül megtanulniuk alkalmazkodni a népességükben bekövetkezett egyensúly eltolódáshoz.” (McRae 1996:123)

Érdemes azt is megemlíteni, hogy McRae további jellemzőket vázol fel az előregedő társadalmak sajátosságairól. Nevezetesen alacsony inflációt (mivel az idősebb szavazók megtakarított pénzük védelmében ilyen irányú nyomást gyakorolnak a kormányokra), az alacsony munkanélküliséget (ami a munkaképes korú népesség arányának csökkenésének következménye), a bűnözés alacsony szintjét, az antiszociális és konvencióellenes viselkedés iránti tolerancia alacsony szintjét, s ezzel együtt, a nagyobb hajlandóság az ilyen viselkedés ellenőrzésére, az autoritás elfogadására. (McRae 1996:131) Magyarul a liberalizmus halálát, a populizmust és az autoriter kormányzás előtérbe kerülését jósolja.

De az előregedésnek vannak más következményei is.

Az egyik az idősek peremre szorulása. „A korábbi, főként a premodern társadalmakban nagyra becsülték az idős embereket, mert rengeteg felhalmozott tapasztalattal rendelkeztek... Ma ellenben kimondottan hátrányos, ha valaki régebbi és mára elavult ismeretek birtokában van, mert ez nehezíti az újak megszerzését.” (Fehér Márta¹²) Arról van tehát szó, hogy régebben az öregek voltak a társadalom tartópillérei, felhalmozott ismereteik, tapasztalatuk a közösség továbbélésének nélkülözhetetlen eleme volt. Ma a tudomány, a technika gyors fejlődése az időseket a társadalom periferiájára szorítja, ismereteik elavulnak, tapasztalataikra nem igen kíváncsi senki. A korábban vázolt egykék és csonka családok világában elszegényedés és elmagányosodás vár az öregek jelentős részére.

A másik következmény a bevándorlás elkerülhetetlensége, ami nélkülözhetetlen ahhoz, hogy az előregedő társadalom gazdasági működőképességéhez szükséges munkaerő rendelkezésre álljon. A már említett McRae itt eltérő utakat lát Európa és Észak-Amerika esetében. Véleménye szerint – amiről 1994-ben megjelent könyvében ír (magyarul McRae 1996) – miközben egyre jelentősebb lesz a migrációs nyomás, Európa a bevándorlást igen jelentősen korlátozni fogja, főleg a befogadási kapacitáshiánya, valamint a nem európai hátterű emberek asszimilálásának összeurópai mértékű nehézségei miatt. (Im:139) Ebben a tekintetben az USA esetében jelentősen eltérő pályát lát McRae, ott a multikulturális társadalom sikeres lesz, s a bevándorlók igen jelentős gazdasági hajtóerőt jelentenek. A tények azonban azt mutatják, hogy Európában is vannak olyan országok (pl. Német-

¹⁰ A déli országcsoporthoz tartozók: Ciprus, Görögország, Málta, Olaszország, Portugália, Spanyolország.

¹¹ A posztoszocialista országcsoporthoz tartozók: Észtország, Lettország, Litvánia, Lengyelország, Csehország, Szlovákia, Magyarország, Románia, Bulgária, Szlovénia, Horvátország.

¹² Fehér Márta megjegyzése az Információ és tudás a társadalomban című cikkben. Kerekasztal-beszélgetés; Új Pedagógiai Szemle, 2003. június.

ország), amelyek képesek a migránsok valamilyen szintű integrálására és gazdasági hajtóerjük hasznosítására. Sajnos Magyarország egyelőre nem tartozik ezek közé.

c.) Az iskolázottság

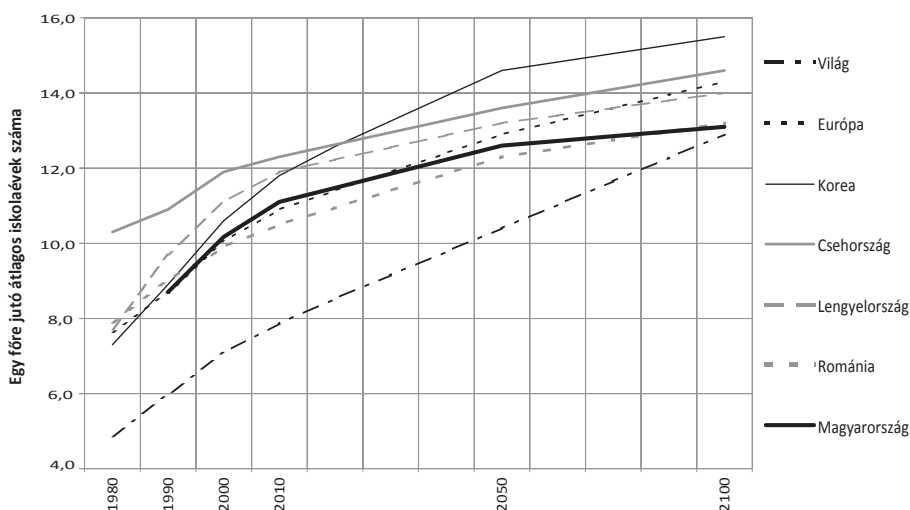
Az emberi erőforrásfejlettség egyik legmeghatározóbb tényezője az emberek iskolázottsága. A magyar népesség iskolázottsága a különböző előreszámításokban egyáltalán nem kedvező.

Az OECD 2008-ban kiadott felsőoktatási előretekintése (*Higher Education to 2030 OECD 2008*) alapján Magyarország a 2025-re előrevetített felsőoktatási végzettségűek arányát tekintve az OECD országok között a legalacsonyabb harmadban található, Mexikó, Portugália, Szlovákia, Olaszország, Csehország és Törökország előtt. Az előrejelzés szerint Magyarországon a 25–64 éves népességben belül a diplomások aránya 2025-ben 22% lesz miközben az OECD átlag 35%. Különösen szembetűnő a lemaradás az angolszász és a távol keleti fejlett országoktól (Japán 58%, Korea 60%, illetve Kanada 52%, Írország 46%, USA 44%, Ausztrália 41%, Új-Zéland 30%), valamint az észak-európai országoktól (Finnország 49%, Dánia 48%, Norvégia 42%, Svédország 35%).

Az bécsi Wittgenstein Centre adatai szerint előrejelzése szerint 2010-ben Magyarország a 49 fejlett ország között 28. volt az egy főre jutó átlagos iskolai évek számát illetően, s mögöttünk négy posztoszocialista ország állt: Horvátország, Bulgária, Románia és Oroszország. Előrebecslésük szerint 2050-ben Magyarország már csak a 38. lesz a 49 fejlett ország között és mögöttünk már csak két posztoszocialista ország fog állni: Románia és Oroszország.

Ha a magyar iskolázottság előrebecsült értékeit összehasonlítjuk néhány fejlett vezető ország, valamint a visegrádi országok adataival, akkor 2100-ra a magyar iskolázottság fokozatos lemaradását látjuk. (5. ábra)

5. ábra 25 évnél idősebb népesség egy főre jutó átlagos iskolázottsága néhány országban

Forrás: saját szerkesztés

A nemzetközi előreszámítások tehát – jól lehet ezek megbízhatósága mindig vitatható – azt mutatják, hogy az iskolázottság tekintetében elmegy mellettünk Európa és a fejlett világ, sőt a jelenleg velünk azonos szinten lévő posztoszocialista országok is.

d.) Foglalkoztatottság

A hazai, meglehetősen alacsony foglalkoztatási ráta növelésének két kulcskérdése a nők, illetve a romák foglalkoztatottságának emelése.

i.) A nők foglalkoztatási rátáját vizsgálva az OECD országokban azt látjuk, hogy Magyarország az 59%-ával a dél-európai (Törökország, Görögország, Olaszország, Spanyolország), a kelet-európai posztoszocialista (Lengyelország), valamint néhány további országgal (Mexikó, Chile, Korea) az utolsó harmadban található.

Tegyük hozzá, hogy a férfiak foglalkoztatási rátájának az országok között elfoglalt helye még ennél is rosszabb, mert az OECD országok között mindössze az íreket, görögöket és spanyolokat megelőzve a leghátulján állunk a sornak a 72%-kal.¹³

Az adatok tanúsága szerint a nők foglalkoztatási rátája minden iskolázottsági kategóriában alacsonyabb, mint a férfiaké.

Iskolázottság szerint nézve a foglalkoztatási rátákat, azt látjuk, hogy a középfokúnál alacsonyabb iskolai végzettséggel rendelkező nők esetében a magyar adat a törökökkel, a szlovákokkal és a lengyekkel együtt a legrosszabb, (2012-ben a magyar általános iskolát – lower secondary – végzettek 34%-a dolgozott). A középfokú végzettségű nők esetében jobb a helyzet (az ISCED 3A végzettségűek foglalkoztatási rátája 65%), az OECD átlagnak megfelelő. A felsőfokú végzettségű nők esetében azonban az OECD átlaghoz képest (ami 80%) ismét meglehetősen alacsony (75%), amivel az országok rangsorában az utolsó negyedben vagyunk. A férfiak adatai sem jobbák a nőknél – legalábbis helyezésként –, mivel a középfokúknál alacsonyabb iskolai végzettségű férfiak esetében a magyar adat egyedül a szlovákokat előzi meg 2012-ben: a magyar 50%, a szlovák ugyanebben az évben 38% volt. A középfokú végzettségű férfiak helyzete is hasonló, mert a magyar ISCED 3B végzettségű férfiak 70%-os rátája a görögökkel és a lengyekkel az utolsó a rangsorban, az ISCED 3A végzettségűek 77%-os foglalkoztatási rátája pedig az utolsó negyedbe esik. A felsőfokú végzettségűek között talán egy kicsit jobb a helyzet, de itt is az utolsó harmadban helyezkedünk el.¹⁴

A 21. század előregedő társadalmában egyre inkább szükség van a nők egyenjogú foglalkoztatására. A hazai foglalkoztatáspolitikai elképzelések a nők foglalkoztatási rátáját 75%-ra szeretnék emelni, a 2014-es közel 67%-ról.

Ez a 8%-pontos foglalkoztatás növekedés – miután 2014-ben a foglalkoztatottak száma 4,1 millió fő, ebből a nők száma 1,88 millió fő volt – 150 ezer fős foglalkoztatott létszámnövekedést jelentene. A GDP 2014-ben 31,86 ezermilliárd forint volt, így egy foglalkoztatottra mintegy 7,8 millió forint GDP termelés jutott. Feltételezve, hogy ennek legalább kétharmada a munkaerőnek köszönhető, akkor 150 ezer fő újonnan foglalkoztatott ember közel 800 milliárd forint GDP növekedést eredményezhetne.

¹³ Adatok a 25–64 éves népességre, s 2012-re vonatkoznak, forrásuk az Education at a Glance 2014.

¹⁴ Adatok forrása az Education at a Glance 2014 OECD Indicators 2014 OECD Paris.

Tehát a nők foglalkoztatási rátájának 75%-ra emelése a GDP közel 2,5%-os növekedését eredményezné.

ii.) Magyarországon a roma foglalkoztatottság igen kedvezőtlen képet mutat. Az adatok összehasonlíthatósága ugyan korlátozott, de igen valószínű, hogy a romák foglalkoztatottsága Magyarországon az egyik legkedvezőtlenebb az Európai Unióban. (1. táblázat)

1. táblázat A roma foglalkoztatottság a jelentősebb cigány populációjú EU országokban (2000–2005 körül)

	Foglalkoztatott	Munkanélküli	Inaktív	Együtt
Görögország	38,2	19,4	42,5	100
Portugália	60,8	9,8	29,4	100
Csehország	43,3	30,5	26,1	100
Szlovákia	50,2	24,7	25,1	100
Románia	48,6	8,8	42,5	100
Bulgária	61,9	7,1	31,0	100
Spanyolország	48,3	19,7	32,0	100
Magyarország	31,3	68,7		100

Forrás: Health and the Roma Community, analysis of the situation in Europe. Bulgaria, Czech Republic, Greece, Portugal, Romania, Slovakia, Spain. Madrid. 2009: 24.

Magyarország adataira: Kertesi Gábor (2005) Roma foglalkoztatás az ezredfordulón. A rendszerváltás maradandó sokkja. 20. (a 15–74 éves nem nyugdíjas roma népesség megoszlása)

Pedig a roma foglalkoztatottság növelése az ország jövőbeli gazdasági fejlődésének egyik rendkívül fontos eleme.

A Világbank *Economic Cost of Roma Exclusion* (A romák kirekesztésének gazdasági költségei) című 2010-es jelentése leszögezi, hogy a munkaképes korú romák túlnyomó többsége nem rendelkezik a munkaerő-piaci sikeres részvételhez elégséges oktatással. Emiatt az európai országok több száz millió eurót veszítenek évente a termelésben és a költségvetési hozzájárulásban. Ezeknek a gazdasági veszteségeknek az összege a GDP-hez viszonyítva: 1,8–3,7% között van Bulgária, 0,29–0,58% között a Cseh Köztársaság, 0,63–2,13% között Románia, és 0,78–3,25% Szerbia esetében.

A növekedés kiteljesítéséhez meg kell szüntetni a romák oktatásában jelentkező elmaradást. Az éves költségvetési haszna a roma foglalkoztatás növelésének jóval nagyobb, mint a roma gyermekek oktatásába történő teljes beruházás költsége. (Ez a faktor Bulgáriában 7,4-szeres, Csehországban 7,7-szeres, Romániában 2,4-szeres, Szerbiában 3,3-szoros.)

A romák részesedése a munkaképes korú népességben növekedni fog, mivel a többségi lakosság Kelet- és Közép-Európában gyorsan öregszik. A romáknak a többségi társadalom tagjaival megegyező munkaerő-piaci részvétele elengedhetetlen, hogy legyen miből

fedezni az országokban az emelkedő nyugdíj, egészségügyi és egyéb, az öregedés miatt jelentkező költségeket. (*Cost of Roma Exclusion The World Bank 2010*)

Egy nagyléptékű számítással belátható, hogy Magyarországon is igen jelentős ez a faktor.

Ahhoz, hogy a cigány népesség iskolázottsági lemaradását a 2011-es adatokat figyelembe véve megszüntessük, az kellene, hogy 104 ezer roma ember iskolázottságát legalább 4 osztállyal növeljük. Az Oktatási évkönyv Statisztikai tájékoztató című kiadvány szerint 2011-ben egy középiskola év elvégzésére az állam 518 ezer forintot fordított éves szinten, tehát a 104 ezer fő 4 évvel történő iskolázottság növelése 215,5 milliárd forintba került volna. Miután 2011-ben a 8 osztályt végzettek foglalkoztatási rátája 25,9% volt, a nem gimnáziumi érettségit szerzettké pedig 65,7%, az iskolázottság-növekedés eredményeként majdnem 40%-kal növekedhetett volna a foglalkoztatottság, ami 41 ezer többletmunkaerőt jelentett volna. Miután 2011-ben a GDP 28 ezermilliárd forint, a foglalkoztatottak száma pedig 3,76 millió fő volt, azaz egy foglalkoztatottra mintegy 7,5 millió forint GDP termelése jutott. Ha feltételezzük, hogy ennek legalább kétharmada a munkaerőnek köszönhető, akkor a többletmunkaerő foglalkoztatottságának eredménye mintegy 200 milliárd éves többlet GDP lehet. Miután a 15 év feletti (azaz 40 éves átlagéletkorú) népességgel számoltunk, nagyjából 20 évig termeli ezt a GDP többletet, s ennyi idő alatt 4000 milliárd forint többletet fog hozni. Ezt a 215,5 milliárd forint befektetéssel szembeállítva, nagyjából 18-szoros (!) többletet jelent.

Ezt a többletet sajnos jelentősen csökkentheti az oktatási rendszer problémáiból adódó lemorzsolódás, valamint a munkaerő-piaci diszkrimináció miatti alacsonyabb foglalkoztatottság. Azonban teljesen egyértelmű az, amire a Világbank elemzése rámutat, hogy az ország humán tőkéje és ezen keresztül gazdasági teljesítménye jelentősen emelhető a nagyobb oktatási beruházásokkal, amelyek a roma gyermekek mind szélesebb körét befogadó, minőségi oktatását mozdítja elő, beleértve a kisgyermekkori nevelést, valamint a roma felnőttek élethosszig tartó tanulását. Sőt, itt azt is figyelembe kell venni, hogy a fiatalabb roma népesség egyre nagyobb arányát adja majd a munkaképes korú lakosságnak, s ők adják a fedezetét a gyorsan öregedő népesség miatt jelentkező gazdasági kihívásoknak is.

Hangsúlyozni kell, hogy az oktatás mellett legalább ugyanekkora erőfeszítések szükségesek a romák társadalmi, gazdasági, munkaerő-piaci diszkriminációjának megszüntetése érdekében, hogy érdemes legyen a cigány fiataloknak és felnőtteknek tanulni, hogy a foglalkoztatási diszkrimináció visszahatásaként ne alakuljon ki a tanulással szemben közömbösség vagy ellenállás. Hogy megérje oktatási erőfeszítéseket tenni.

Mi lehet a – közmunkától eltérő – valóban hatékony és méltányos megoldás?

A megoldásra létezik nemzetközi példa, ha nem is a cigányságra, hanem más kisebbségekre. Az Egyesült Államokban a 60-as években kialakult megoldás a pozitív diszkrimináció („affirmative action”). Lényege, hogy a foglalkoztatás, az oktatásba, elsősorban felsőoktatásba való bekerülés, valamint a közügyekben való részvétel esetében az állami kényszer (törvénnyel, elnöki utasítással, legfelsőbb bírósági határozattal) abban az irányban hat, hogy a kisebbségeket bizonyos arányban alkalmazták. (*Guigou & Chevenement*

1999; Nagy Péter Tibor 2003). A megoldás igen sok vitával járt és jár, ráadásul egy antidemokratikus társadalomban akár visszájára is fordulhat.¹⁵

Mindezek ellenére – és az ottani viták ellenére is – éppen az Egyesült Államok példája mutatja, hogy egy demokratikus országban az affirmative action típusú pozitív diszkrimináció alkalmas arra, hogy a kisebbségek oktatási, foglalkoztatási és közéleti részvételi helyzetét radikálisan javítsa, s ezzel a társadalomból történt kiszorítottságukat jelentősen csökkentse. Tegyük hozzá, hogy ennek fontos része az USA-ban a kulturális kvótarendszer is. Éppen ezért, mint ahogy azt az „Egy civil együttműködés javaslatai (2012) írja a tömegkommunikációban is tisztességes roma imázsra van szükség, valamint az USA feketéihez hasonló kvótarendszerre a médiamegjelenítésben.”

A közfoglalkoztatással szemben egy ilyen típusú pozitív diszkriminációs intézményrendszer képes lehetne a cigányság helyzetének jelentős javítására, az őket sújtó iskolázottsági és foglalkoztatottsági üvegplafon radikális oldására viszonylag rövid idő alatt. Ez a viszonylag rövid idő – éppen az Egyesült Államok példáján – úgy tűnik, legalább egy fél évszázad! Ha holnap elszánná magát a politika, hogy – az emberek közömbösségére, esetenkénti ellenérzésére játszó sunyi vetélkedés és látszategyoldások helyett – egy ilyen pozitív diszkriminációs intézményrendszerrel, következetes és elszánt felzárkóztatás politikát folytatva áll a cigányok helyzetének javításához, akkor lehetne rá remény, hogy abban századforduló előtt érezhető változás következzen be.

Befejezésként

A hazai emberi erőforráshelyzet áttekintése nem adott igazán pozitív képet. Magyarország a bemutatott elemzéseink alapján a kelet-európai posztoszocialista országok közötti valamikori vezető helyét nem egyszerűen elveszíti, hanem lényegében az Európai Unió leggyengébben teljesítő országainak egyikévé kezd válni. A 2000-es évek második évtizedének humánerőforrás fejlesztési politikája abba az irányba mutat, hogy nem vagyunk képesek megfelelően fejleszteni emberi erőforrásainkat.

Pedig Theodore W. Schultz gondolatai figyelmeztetőek, amit Magyarország 21. századi emberi erőforrásainak alakításánál is szem előtt kellene tartani: „A mi gazdasági rendszerünk legmegkülönböztetőbb vonása az emberi tőke növekedése. Enélkül csak kemény, kézi munka és szegénység lenne, kivéve azt, akinek a tulajdonából van bevétele.” (Schultz 1993)

15 Sajnos arra, hogy egy antidemokratikus társadalomban mennyire veszélyes lehet, azt éppen a magyar példa mutatja, az 1920 szeptemberében elfogadott „*numerus clausus*” néven ismertté vált 1920: XXV. tc.. Eszerint a beiratkozási „engedély megadásánál a nemzethűség és az erkölcsi megbízhatóság követelményei mellett egyfelől a felvételt kérők szellemi képességeire, másfelől arra is figyelemmel kell lenni, hogy az ország területén lakó egyes népfajokhoz és nemzetiségekhez tartozó ifjak arányszáma a hallgatók közt lehetőleg elérje az illető népfaj vagy nemzetiség országos arányszámát, de legalább kitegye annak kilencztedrészét. (Forrás: [Ezer év törvényei http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=7440](http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=7440))

A látszólag pozitív diszkrimináló törvény azzal, hogy végrehajtási utasítása nemzetiségnek minősítette a zsidóságot, így 6 százalékból maximálta a felvehető zsidók arányát. A 'nemzethűség' megállapítását pedig a gyakran szélsőjobboldali befolyás alatt álló egyetemi vezetőségekre bízta. (Gál 2008) Jóllehet a törvény elvileg nem zsidó törvény volt – sőt látszólag pozitív diszkriminációt szolgált –, de egyértelműen a zsidók kiszorítását célozta.

IRODALOM

- Az Európai Gazdasági és Szociális Bizottság [véleménye](#) (2011) „A családpolitika szerepe a demográfiai változás folyamatában: a tagállamok legjobb gyakorlatainak megosztása.” Brüsszel, 2011. május 4.
- [Cost of Roma Exclusion](#) The World Bank (2010)
- Education at a Glance 2014 OECD Indicators OECD Paris 2014
- Egy civil együttműködés javaslatai (2012) [Javaslatok a Nemzeti Társadalmi Felzárkózási Stratégiához](#) 2012. március 6.
- GÁL CS. SÁNDOR (2008) [A Numerus clausus törvény](#) (1920: XXV.tc.) vol. 12. No. 01.
- GUIGOU, E. & JEAN-PIERRE C. (1999) A pozitív diszkrimináció változatai *Kisebbség-kutatás* No. 4.
- HARBISON, F. (1968) Emberi erőforrások és fejlődés, In: *Az oktatás tervezése. Tanulmányok*. UNESCO, Tankönyvkiadó, Budapest.
- Health and the Roma Community, analysis of the situation in Europe. Bulgaria, Czech Republic, Greece, Portugal, Romania, Slovakia, Spain. Madrid 2009.
- [Human Development Report 2015](#) UNDP New York.
- HUSZ ILDIKÓ (2002) Az emberi fejlődés indexe In: LENGYEL GYÖRGY (ed) *Indikátorok és elemzések. Műhelytanulmányok a társadalmi jelzőszámok témaköréből*, BKÁE, Budapest.
- KAMARÁS FERENC (2000) [Termékenység, népesség-reprodukció](#). TÁRKI, Budapest.
- KERTESI GÁBOR (2005) *Roma foglalkoztatás az ezredfordulón. A rendszerváltás maradandó sokkja* Budapesti Munkagazdaságtani Füzetek, Budapest. pp. 20.
- KSH (2008) [A humán fejlettségi mutató](#). Statisztikai tükör, vol. 2. No. 85.
- McRAE, H. (1996) *A világ kétezerhúszban*. AduPrint Kiadó és Nyomda Kft., Budapest.
- NAGY PÉTER TIBOR (2003) A felsőoktatásba vezető út – és a társadalmi hátrányok kompenzációja. *Educatio*, No. 2.
- POLÓNYI István (2016) *Emberi erőforrásaink a 21. században*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- SCHULTZ, Th., W.(1993) The Economic Importance of Human Capital in Modernization. *Education Economics*, vol. 1. No. 1.
- [The Human Capital Report 2015](#)
- [The Legatum Prosperity Index 2015](#)

A bevezető tanulmányt a szám szerkesztőjeként azzal zárom, hogy a *Jövőnk* című szám arról szól, hogy Magyarországnak milyen lehet a jövője. Fontos hozzátenni, hogy nem jövőkutatási számról van szó tudományos értelemben, sokkal inkább értelmiségi gondolatokról az ország jövőjéről. Arról, hogy neves értelmiségiek, szakértők, szerzők hogyan látják a mai és múltbeli folyamatok, események nyomán egy-egy terület jövőjét. Csaba László akadémikus a magyar gazdaság jelenét és jövőjét elemezte, Csepeli György a fiatalokról, a Z nemzedékről írt fontos gondolatokat, Forray R. Katalin és Orsós Anna a romák jövőjét boncolgatta. Hadas Miklós a férfiak és a nők közötti hatalmi viszonyokat vette górcső alá, Hrubos Ildikó a felsőoktatás jelenét és jövőjét elemezte. Sík Endre és Szeidl Blanka a migrációt járta röviden körül. Kozma Tamás a 70-es években elképzelt jövő iskolájával kapcsolatos vitákról, harcokról, történetekről szól.